

DİNŞÜNASLIQ.

UOT : 297.18+ 81-2

Nəsrulla Məmmədov

filologiya elmləri doktoru, professor

Bakı Dövlət Universitetinin Ərəb filologiyası kafedrası

Bakı ş., Akademik Zahid Xəlilov küç.23

nasrullahbdu@mail.ru

QURAN SURƏLƏRİNİN FƏRDİ XARAKTERİ VƏ AYƏLƏRİN UNİVERSALLIĞI

Açar sözlər: *Quran, surə, ayə, qiraət, tilavət, universallıq.*

Quran surələrini oxuyarkən, xüsusilə də kiçik surələri tilavət edib birindən digərinə keçdiyimiz zaman bir çox məqamlarda adama elə gəlir ki, surələr həm qiraət, həm ahəngdarlıq və həm də ibarələrin eyniliyi baxımından bir-birinə bənzəyir və ya biri digərinin davamıdır. Bu yanaşma tərzii surələrin fərdiliyi və özünəməxsusluğu, onların birinin digərini həm ifadə tərzii, həm də leksik baxımdan təkrar edib etməməsi haqqında düşünməyi gündəmə gətirir.

Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Qurani-Kərimin qısa surələrindən olan “Əl-Əla” və Əl-Leyl” surələrinin üslub xüsusiyyətlərinə və ifadə tərzinə nəzər salmağı faydalı hesab edirik. Bu iki surənin dil xüsusiyyətləri arasında aparılan müqayisələr onların bir-birindən nə dərəcədə fərqli xarakterə malik olduğunu ortaya çıxarır və onların heç birinin, hətta bircə ibarə baxımından belə, bir-birini təkrarlamadığını deməyə əsas verir.

Səkkiz sətirdən ibarət olan həmin surələrdən birincisi yetmiş iki, ikincisi isə yetmiş bir sözdən ibarətdir. Ayələrarası fasilə baxımından əliflə (ل) bitməsi cəhətdən, eyni olan bu surələrdəki vəzn əksər halda فَعْلَى -yə uyğundur. Ehtiva etdiyi sözlərdən bəzilərinin (məs: الأعلى، خلق (ربّه، الاخرة، الأشقى، خلق) eyniliyinə baxmayaraq, bu surələr təbir və tərkiblərin işlədilməsi baxımından bir-birindən tam şəkildə fərqlənir. Bundan daha qəribə cəhət ondadır ki, bu surələrdə mövcud olan həmin təbir və tərkiblərə Quranın başqa bir surəsində rast gəlmək olmur və bu da Allah kəlamının ecaz xüsusiyyətlərindən biridir. ”Əl-Əla” surəsinin ehtiva etdiyi iyirmi altı tərkibdən yalnız dördünün (ولا يَحْيَى، فَذَكَرْ، إِلا ما شاء الله، خلق فسوّى) başqa surələrdə təkrarlanmasına baxmayaraq, onun tərkiblərinin 80%-i məhz fərdi olub, yalnız orada işlənməsi ilə diqqəti cəlb edir.

Dediklərimizi əsaslandırmaq üçün “Əl-Əla” surəsinin başqa surələrin heç birində, hətta müqayisə etdiyimiz “Əl-Leyl” surəsində təkrarlanmayan həmin təbir və tərkiblərini misal çəkək:

15 - ثُمَّ لا يَمُوتُ	8 - يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى	1 - سَبَّحَ اسْمَ
16 - أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى	9 - وَنُيْسِرُكَ لِلنَّيْسِرَى	2- رَبِّكَ الأَعْلَى
17 - وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ	10 - إِنْ تَفَعَّلْتَ الذِّكْرَى	3 - فَذَرَّ فَهَدَى
18 - فَصَلَّى	11 - سَيِّدَكَرُ مَنْ يَحْسَى	4 - أَخْرَجَ المَرْعَى
19 - بَلْ نُؤْتِرُونَ الحَيَاةَ	12 - وَيَنْجِبُهَا الأَشْقَى	5 - عُتَاءَ أَحْوَى
20 - وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى	13 - يَصَلَّى النَّارَ	6 - سَنَفَرُوكَ
21 - لَفِي الصُّحُفِ الأُولَى	14 - النَّارَ الكُبْرَى	7 - فَلَا تُنْسَى
22 - صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى		

“Əl-Leyl” surəsinə gəldikdə, oradakı iyirmi beş təbir və tərkibdən yalnız üçünün (إِلا ابتغاء، فأنذرتكم (كذب وتولى، فأنذرتكم) Qurani Kərimin digər surələrində də işlədilməsinə rast gəlirik. Surənin 88%-ni təşkil edən digər iyirmi iki tərkib və təbirin isə, yalnız “Əl-Leyl” surəsinə aid olduğunu və digər

heç bir surədə hətta “Əl-Əla“ surəsində işlənmədiyini görürük. Bunları nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, aşağıda qeyd olunmuş iyirmi iki tərkib və təbir yalnız və yalnız “Əl-Leyl” surəsinə aiddir:

16 - لا يَصَلِّاها اِلاَّ الشَّقِي	9 - وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى	1 - وَاللَّيْلَ إِذَا يَعْشٰى
17 - وَسَيُجَنَّبُها النَّاقِي	10 - فَسَنِّيْسِرُهُ لِّلْعُسْرٰى	2 - وَالنَّهَارَ إِذَا تَجَلٰى
18 - يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكٰى	11 - وَمَا يُعْطِي عَنْهُ مَالُهُ	3 - وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثٰى
19 - وَمَا لِحَدِيْ عِنْدَهُ	12 - إِذَا تَرَدٰى	4 - إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتٰى
20 - نِعْمَةٌ تُجْرٰى	13 - إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدٰى	5 - أَعْطٰى وَآتٰى
21 - وَجِهَ رَبِّهٖ الْأَعْلٰى	14 - وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ	6 - وَصَدَقَ بِالْحُسْنٰى
22 - وَكَسُوْفٍ يَّرْضٰى	15 - نٰرًا تَلْتَبٰى	7 - فَسَنِّيْسِرُهُ لِّلْيُسْرٰى
		8 - بَخَلٍ وَاسْتَعْطٰى

Quran ayələrinin dilçilik baxımından ən mühüm cəhətlərindən biri də onların “universallığı” məsələsidir. Məhəmməd Əl-Qəzali özünün “Keyfə nətəaməlu məa Əl-Quran” adlı əsərində Quran ayələrinin bu cəhətini belə izah edir: “Quran müəyyən problemlərin həlli ilə bağlı konkret bölgülərə ayrılan bədii bir əsər deyil. Əksinə, orada kainatdan bəhs olunduğu halda, əqidənin mahiyyəti təsbit edilir, xilqətdən bəhs olunduğu halda, bəşəriyyətin tərbiyələnməsi həyata keçirilir və bunun kimi fərqli məqamlar arasında qeyri-adi bir üsulla uyğunluqlar və paralellər aparmağa nail olunur. Kainata, faktlara və tarixi gerçəkliklərə diqqət yetirilməsi eyni zamanda imanın möhkəmlənməsinə, tövhid və əxlaqi gözəlliklərə nail olmağa bir vasitə olur. Məsələn:

يا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ...

Ey insanlar! ... Rəbbinizə ibadət edin... (Əl-Bəqərə: 2/21)

Bu ayədə insanlara Allaha tərəf dönməklə tövhid əmr olunur, lakin daha sonra deyilir: ...الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ

مِنَ النَّمْرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

... Sizi və sizdən əvvəlkiləri yaratmış Rəbbinizə ibadət edin ki, müttəqi olasınız! (Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinəsiniz!) O Allah ki, sizin üçün yer üzünü döşədi, göyü isə tavan yaratdı, göydən yağmur endirdi və onun vasitəsilə sizin üçün müxtəlif meyvələrdən ruzilər yetişdirdi. İndi siz də Allaha (Onun heç bir oxşarı və bənzəri olmadığını) bilə-bilə şəriklər qoşmayın! (Əl-Bəqərə: 2/21-22)

Quranın ifadə tərzinə və üslubuna diqqət etsək, Onun kainatı necə təsvir etdiyinin, həqiqət və təzahürlərini necə göstərdiyinin və eyni zamanda müşrikliliyi necə inkar edib, tövhid əqidəsini necə formalaşdırdığının şahidi olarıq:

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۗ إِنَّ اللَّهَ لَدُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ۗ ذَلِكَ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۗ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَىٰ تُوقَفُونَ ۗ كَذَلِكَ يُوقِفُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

Sizin dincəlməyiniz üçün gecəni (qaranlıq) və (ruzi qazanmağınız, əlləşib vuruşmağınız üçün) gündüzü işıqlı yaradan Allahdır. Allah insanlara lütfkardır, lakin insanların çoxu (Onun lütfünə) şükür etməz! Bu sizin Rəbbiniz, hər şeyin xalığı olan Allahdır. Ondən başqa heç bir tanrı yoxdur! Siz necə (aldanılıb haqdan) döndərilirsiniz? (Ondən necə dönürsünüz?) Yalnız Allahın ayələrini inkar edənlər (haqdan) belə döndərilərlər!(Gafir: 40/ 61-63)

Qurani-Kərimin məhvəri heç də müəyyən ayələrin yalnız konkret məsələlərə dəlalət etməsi üzərində qurulmamışdır [10, 44-45].

Biz bəşər övladı olaraq əqli təhəlllərimizə istinad edərək onların məhz hansı mövzulara daha çox dəlalət etdiyini seçə bilərik. Əslində isə, eyni ayədə həm Allah-Təaladan, həm kainatdan, həm cəzadan, həm bəşəri nəfsdən, həm imandan və həm də əxlaqdan bəhs oluna bilər ki, bu da yalnız Qurana xas bir ifadə tərzidir və nə Ondən əvvəlki, nə də sonrakı bədii nümunələrdə rast gəlinən bir məsələ deyildir.

Mütəfəssirlər, ədiblər və tənqidçilər Qurani-Kərimin “yeni bir dildə” nazil olduğu barədə daxili yəqinliklərini ifadə etməyə uzun əsrlər cürət etməmiş, belə bir yeni fikir söyləyəcəkləri

halda dövrlərinin dilçiləri və linqvistləri tərəfindən kəskin tənqid olunacaqlarından qorxaraq bu barədə susmağa üstünlük vermişlər. Onlar dediklərinin Quranın ərəblərin dilində deyil, sanki tamamilə yeni bir dildə nazil edilməsi şəkildə təhrif olunaraq ciddi bir şəkildə ittiham olunacaqlarından və hətta Quranda deyilənlərin əksini iddia etdiklərinə görə cəzalanacaqlarından qorxaraq belə sözləri və fikirləri dillərinə gətirməkdən çəkinirdilər .

Burada orta əsrlərin məşhur müfəssirlərindən olan Əl-Şaukaninin “Fəth Əl-Qədir” əsərində “Əl-Bəqərə” surəsinin iyirmi altıncı ayəsində yer alan (الفاسيقين) kəlməsinin təfsiri ilə bağlı dediklərini xatırlamaq yerinə düşər:

“İbn Əl-Ərəbinin bildirdiyinə görə, Cahiliyyət dövrü ərəblərinin nə danışdıqlarında nə də poetik yaradıcılıqlarında “fasiq” (فاسق) kəlməsi işlənməmişdir. Lakin məşhur dilçilər İbn Faris, Əl-Cöhəri, Əl-Ənbari və digər bir qrup alimlərin fikirlərinə görə, bu söz ərəblərin dilində işlənməmişdir” [11, c. 1, 57].

Göründüyü kimi, bu məsələ barədə linqvistlər, dilçilər və mütəfəssirlər arasında bir-birini inkar edən ziddiyyətli fikirlər mövcud olmuşdur. Quran dilinin özünəməxsusluğu, onun fərdi xarakteri barədə bu kimi ziddiyyətli fikirlər üç məşhur alim hesab olunan Əl-Baqillani, Əbdülcabbar və Əl-Cürçani tərəfindən Quranın təkrarolunmazlığını sübut edən Qurana aid “Ecaz Əl-Quran”, “Əl-Ecaz Əl-Bəlaği” və “Ecaz Əl-Nəzm” əsərlərinin yazılmasına qədər davam etmişdir.

Quranın ecazı sahəsində ilk əsərin müəllifi Əl-Qazi Əl-Baqillani (h. 403.v.e.) özünün “Ecaz Əl-Quran” əsərində bu məsələdən bəhs edənlərə tutarlı dəlillərlə cavab verərək Quranın dilinin “yeni bir dil” olması qənaətində sabit olduğunu bildirir və fikrini bu şəkildə izah edir: “Qurana qədər, həm zahiri həm də batini mənə baxımından insanların ruhunu oxşayan, onları səslənmə baxımından heyrətə salan, bəşər övladının o vaxta qədər eşitmədikləri söz və ibarələrdən istifadə edən bir əsər və ya bədii yaradıcılıq nümunəsi olmamışdır” [7, 25]. Dediklərində çox ısrarlı olan Əl-Baqillani bu mövzuda ətraflı danışdıqdan sonra Qurani-Kərimin “Yasin” surəsinin 37-39-cu ayələrini dəlil gətirir:

وَأَيُّهَا لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلُجُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ آدَاءَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ

Gecə də onlar üçün (qüdrətimizə) bir dəlildir. Biz gündüzü ondan sıyırıb çıxardan kimi onlar zülmət içində olurlar. Günəş də (qüdrət əlamətlərimizdən biri kimi) özü üçün müəyyən olunmuş yerdə seyr edər. Bu, yenilməz qüvvət sahibi olan, (hər şeyi) bilən Allahın təqdiridir (əzəli hökmüdür). Biz ay üçün mənzillər müəyyən etdik. Nəhayət, o (həmin mənzilləri başa vurduqdan sonra) dönüb xurma ağacının qurumuş əyri budağı kimi (hilal şəkildə) olar.(Yasin:36/37-39).

Təkcə üç ayə daxilində bəşəriyyətin əsrlər boyu seyr etdikləri göy cisimlərinin hərəkətini, gecəni, gündüzü elmi əsaslarla və bədii şəkildə təsvir etmək, insanlara bu barədə məlumat vermək necə də ecazıdır! Belə bir ifadə tərzini hansı yaradıcılıq nümunəsinə nəsis olmuşdu?! Daxilində eyni zamanda ifadə gözəlliyini, bəlağəti, fəsaahəti, özünəməxsus üslubu qoruyub saxlayan həmin ayələr Cahiliyyət və Sədri İslam dövrünün şairlərini, bəlağət sahiblərini heyrətə salır, onların söz sənəti sahəsində bütün bildiklərini alt-üst edirdi. Belə bir vəziyyətdə Quran ayələrinin fəvqəlbəşəri mahiyyətini dərk etmək, onun qarşısında gücsüzlüyü etiraf etməmək mümkündürmü?! Quranın ecaz xüsusiyyətləri, onun ifadə tərzinin fərdiliyi ilə bağlı aparılan araşdırmalar, Orta əsrlərdən başlayaraq günümüzdə qədər bu sahədə yazılmış əsərlərin təhlili daha ciddi fikirlər söyləməyə əsas verir. Belə ki, Quranın ecazının sirrinin anlaşılmasında, onun fərdiliyinin mahiyyətinin açılmaması Allah kəlamının ecazına dəlalət edən ən mühüm səbəblərdəndir. Başqa sözlə, Quran mətni daxilində mövcud olan bütün qeyri-adi xüsusiyyətlərin dərk edilməməsi onun ecazına dəlalət edən məqamlardandır. Əbdülqahir Əl-Cürçaniyə (h. 471 və ya 474 v. e.) gəlincə, onu daha çox Quranda nəzm məsələsi maraqlandırmış, Allah kəlamının ecazının daha çox onun nəzmi ilə bağlı olduğunu bildirmişdir.

Quranın ecaz nəzəriyyəsini Əl-Baqillanidən sonra daha da inkişaf etdirən Əl-Qatı Əbdülcabbar Əl-Əsədabadi (h. 415 v. e.) özünün “Ecaz Əl-Quran” əsərində bu məsələni sözlər arasında dil əlaqələri müstəvisində davam etdirdi. Onların hər ikisinin nəzəri fikirlərini mənimsəmiş Əl-Cürcani özünün sözügedən nəzəriyyəsini daha da inkişaf etdirərək Quran ecazi mövzusunda daha qiymətli hesab olunan “Dəlail Əl-Ecaz” əsərini qələmə almışdır.

Əl-Cürcaninin Quran ecazını onun nəzm xüsusiyyətləri ilə bağladığını, məhz bu mövzunun Allah kəlamının ecazını üzə çıxardığını və onun ədəbi tənqidə təsirini müəyyənləşdirmək üçün ədəbin bu məqsədlə dəlil gətirdiyi “Əl-Ənam” surəsinin 100-cü ayəsinə nəzər salmağımız kifayətdir:

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ

Cinləri (Allah) yaratdığı halda, (kafirlər və cahillər) onları Allaha şərik qoşdular, (nəyə inandıqlarını, nə danışdıqlarını) bilmədən (özlərindən) Onun üçün oğullar və qızlar uydurub düzəldilər. Allah isə onların Ona aid etdikləri sifətlərdən uzaqdır (pakdır) və yüksəkdə durur.

İlk baxışda ayə daxilində sözlərdən birinin yerini digəri ilə dəyişməklə, başqa sözlə desək, ”təxir” üsulundan istifadə etməklə, yəni ayəni *وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ اللَّهِ* şəklində oxumaqla mənada heç bir dəyişiklik baş verməməsini güman etmək olsa da, əslində ayənin mənasında böyük dəyişiklik baş verir, zahirən hiss olunmayan nöqsan ayənin batini mahiyyətini haldan hala salır, nəzərdə tutulmuş mənadan əsər-əlamət qalmır. Belə ki, ayənin yuxarıdakı şəkildə təhrifə uğramış variantı ilə sanki Allaha müxtəlif şəriklərin qoşulduğunun mümkünlüyü bildirilir və o cümlədən də cinlərin ona şərik qoşulmasından xəbər verilir. Belə bir yanaşma da Quranın ümumi mənasına və şəri hökmlərə uyğun deyil və əsas prinsip olan tövhid düşüncəsinə ziddiyyət təşkil edir [8, 286]

Əl-Cürcani təkcə bir ayəni misal çəkməklə Quranın nizamı ilə bağlı məsələnin Allah kəlamının ecaz xüsusiyyətlərini şərh etməyə imkan verdiyini bildirir. O, adı çəkilmiş əsərində Quranın ifadə tərzinin, onun təbir üsulunun ciddi ”dəqiqliyə” əsaslandığını bildirmək üçün təqdim və təxir, fasilə və vəsl, idmar və izhar və s. kimi bəlağət və fəsahtə bağlı çox mühüm mövzulara aydınlıq gətirir. Ədib sözügedən mövzuları şərh etməklə Quran ecazının ən mühüm xüsusiyyətinin nizamla bağlı olduğu fikrində təkid edir. Lakin bütün bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Əl-Cürcani bu mövzuların şərh və təhlili zamanı bir dəfə də olsun Quranın ”yeni dili” məsələsinə toxunmamışdır.

Orta əsrlərin məşhur filoloqlarından olan Əl-Suyuti sələflərindən və dövrünün tanınmış dilçi və tənqidçilərindən bir neçəsinin Quran dilinin yeniliyi və üslubunun fərdiliyi məsələsindən bəhs etdiklərinə dair məlumatlar vermiş və onların sözügedən məsələnin Quran ecazının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri və bəlkə də ən mühümü olduğunu qeyd etdiklərini bildirmişdir. Əl-Suyuti bu mövzu barədə deyilənləri yekunlaşdıraraq, sonda İbn Suraqanın (h. 415 v. e) bu fikrini təqdim etmişdir.

“Elm əhli Quranın ecazı məsələsində müxtəlif cəhətləri qeyd etmişlər. Onların dedikləri fikirlərin hamısı ayrı-ayrılıqda doğrudur. Lakin həmin cəhətlər yalnız Quranın müxtəlif ecaz xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə yardım edir. Məsələn, bəziləri iddia edir ki, Quranın ecazı onun bəlağəti ilə bağlıdır, bəziləri onu Allah kəlamının bəyan və fəsahtə ilə əlaqələndirir, bəziləri İlahi mətnin ecazını onun vəsf və nizamında görür. Digərləri isə onun hərflərinin ərəb hərfləri, mənalarının ərəb xütbələrinin mənalarına bənzərliyi, sözlərinin ərəb sözləri olmasına baxmayaraq, Qurani-Kərimin nəzm, nəsr, xütbə, şeir və s. janr növlərinə uyğun gəlmədiyini, oradan bircə hərfin dəyişdirilməsi ilə mənənin fərqləndiyini, oradan bircə hərfin dəyişdirilməsi ilə mənənin dəyişməsini əsas gətirərək bu kitabın ecazını bununla bağlayırlar” [9, c. 2, 236]

Qeyd etmək lazımdır ki, uzun əsrlərdən bəri Qurani-Kərimin dili, onun ifadə tərzini və üslubu ilə bağlı tədqiqatlar aparmış alimlərin fikirləri arasında Allah kəlamının yeni bir söz, yeni

bir üslub, yeni bir metod üzrə endiyini o vaxta qədər ərəblərin rast gəlmədiyi bir tərzdə nazil olduğunu təsdiqləyən fikirlər mövcuddur.

Filoloqların bir çoxu Quranın dil və üslubunu tədqiq edərkən Allah kəlamının şərinə xələl gətirə biləcək hər hansı bir söz deməkdən çəkinərək, bəzən də bu ilahi kəlamın dil və ifadə üsulu barədə daha dərinə getməyə cürət etməmiş, onun elmi üsullar və metodlarla təfsir edilməsinə qarşı çıxmışlar. Mühafizəkar mövqeyində duran həmin alimlər dəstəsinin başında Əl-Şatibi Əl-Əndəlusli (h. 970 v. e.) dururdu.

Quranın yeni bir dildə deyil, məhz ərəb dilində nazil olduğunu idda edənlərin özləri də dediklərinin fərqi varmıdan onun ecazını təsdiq edirlər. Belə ki, ərəblərin dilində nazil edilmiş bu kitab onların əsrlər boyu formalaşdırdıqları leksik fonda, onların istifadə etdikləri dilin qayda-qanunlarından, tətbiq etdikləri qrammatik kateqoriyalardan elə bacarıqlı və özünəməxsus şəkildə faydalanır ki, söz sahibləri və bəlağət əhli olan ərəbləri mat qoyur, onları belə bir əsər yaratmaqda aciz buraxır. Məhz bütün bunların nəticəsində Quranın yeni dili özünü göstərir, qeyri-adi, insan düşüncəsi və təfəkkürü fəvqündə təzahür edir.

Təbii ki, Quranın ecazı mövcud olan ərəb dili ilə müqayisədə ortaya çıxır. Belə ki, Quranın yeni bir söz olub, yeni bir dil əsasında nazil olduğunu necə bilmək olar?!

Quranın dilinin yeni bir dil olması, onun hətta ərəb dili bazasında olsa belə, tam yeni bir ifadə tərzinə əsaslandığını inkar edənlər bunun məntiqə uyğun gəlmədiyini iddia edirlər. Qeyd etmək istəyir ki, Quran özlüyündə məntiqin fəvqündə bir təbir üsuluna əsaslandığı halda, bu məsələdə məntiq axtarmaq nə qədər doğru olardı?! Möcüzə məntiqə əsaslandıqda öz ecazını, qeyri-adiyini və fəvqəladə xüsusiyyətini itirməzmi?! Möcüzə o zaman qeyri-adi bir hal hesab olunur ki, o, bəşəri qaydalara, ölçülərə, vəznlərə və ənənəvi olan məfhumlara sığmır, onların fəvqündə dayanır. Bu baxımdan, Quran ərəb dilində nazil olsa da, bizim istəklərimizdən asılı olmayaraq, yeni bir dil üzrə bəşəriyyətə çatdırılmışdır. Burada ingilis tənqidçisi Middlton Marrinin dediklərini xatırlamaq yerinə düşər. Tənqidçi bədii yaradıcılıq nümunələrinin gözəlliyindən, onların dəyərindən bəhs edərək yazır: "Gözəl və əzəmətli ədəbi nümunələrin gözəlliyi dilin qələbəsi və üstünlüyü ilə deyil, dilə olan üstünlük və dilin fəvqündə dayanmaqla əldə edilir" [13, 101]. Tənqidçinin dedikləri Quranın ifadə tərzilə üst-üstə düşür. Belə ki, Quran dili Cahilliyət ərəbinin dilinə qələbə çalaraq onun fəvqündə dayanmaqla öz dili ilə başqa bir dilə qələbə çalmış, ərəbləri mat-məəttəl qoymuşdur!!!

Ədəbiyyat :

Azərbaycan dilində:

1. Quliyeva M.N., *Klassik Şərq bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı*, Bakı, 1999.
2. Məmmədəliyev V.M., *Ərəb dilçiliyi*, Bakı, 1985.
3. Məmmədov N.N., *Qurani-Kərimin üslub xüsusiyyətləri*, Bakı, 2008.

Rus dilində:

4. Белкин В.М., *Арабская лексикология*, Москва, 1975.
5. Мамедов Н.Н., *Лингво-стилистический анализ коранического языка*, Москва, 2018.
6. Резван Е.А. *Коран и его мир*, Санкт-Петербург, 2001.

Ərəb dilində:

7. الباقلائي، القاضي محمد بن الطيب، اعجاز القرآن، بيروت، ٢٠٠١
8. الجرجاني، عبد القاهر، دلائل الإعجاز، بيروت، ٢٠٠٢
9. السيوطي، جلال الدين، الإتقان في علوم القرآن، ج ٢
10. الغزالي، محمد، كيف نتعامل مع القرآن، المعهد العالمي للفكر الإسلامي، ١٩٩١
11. الشوكاني، محمد بن علي، فتح القدير، القاهرة، ٢٠٠٧، ج ١

İngilis dilində:

12. Asad, Muhammad. The Message of the Quran, Bristol, 2001.
13. Murry, John Middleton. The Problem of Style, Oxford, 1960.

Nasrulla Mamedov

**УНИКАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР СУР КОРАНА И
УНИВЕРСАЛЬНОСТЬ АЯТОВ**

Резюме

В статье говорится о том, что читая суры Корана, на первый взгляд людям кажется, что они одинаковы с точки зрения гармонии и сходства выражений. Однако сравнение языковых особенностей сур свидетельствует о том, что они отличаются друг от друга и не повторяются. Что касается аятов, надо отметить, что их анализ с точки зрения языка и значения, раскрывает их универсальный характер. Говоря об универсальности аятов, автор, утверждает, что Коран, в отличие от книг, которые ставят перед собой задачу решения определенных проблем, не разделен на конкретные части и отрывки. Так, в аятах повествуется о различных аспектах огромной Вселенной, о движении планет Земля, Солнце, Луна и др., о том, что, когда на землю льет дождь, растут различные злаки и другие полезные растения, на первый план выдвигается вера и преданность Богу и уделяется внимание вопросам просвещения людей в этом отношении.

По мнению автора, структура коранических аят и сур, их форма, способы выражения и стиль, оттенки, гармония и особенности изложения отличают их от других образцов литературы, созданных человеческой мыслью. Это подтверждает мысль о том, что слово Божие является уникальным литературным образцом.

Ключевые слова: *Коран, сура, стих, чтение, декламация, универсальность.*

Nasrulla Mammadov

**THE UNIQUE CHARACTER OF THE QUR'AN SURAS AND THE VERSATILITY OF
THE VERSES**

Summary

The article sets forth the idea that at first glance, while reading the surahs of the Qur'an, it seems to people that the suras are the same in terms of harmony and similarity of expressions. However, a comparison of the linguistic features of the suras indicates that they have a different nature and are not repeated. As for the verses, their analysis in terms of language and meaning reveals the universal nature of verses. The author, revealing the versatility of verses, argues that the Quran, unlike books that are aimed at solving certain problems, is not divided into specific parts and passages. So, the verses narrate about various aspects of the vast Universe, about the movement of planets, such as the Earth, the Sun, the Moon, etc. it is said that when rain pours on the ground, various cereals and other useful plants grow. Thus, the idea of the omnipotence and unity of God, the need for enlightenment of people in this regard, comes to the fore. According to the author, the structure in the Qur'an of the ayah and suras, their composition, way of expression and style, shades of meanings, harmony and features of presentation distinguish it from all literary samples created by human thought. This confirms the idea that the word of God is a unique literary model.

Key words: *Koran, surah, verse, reading, recitation, universality.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 08.06.2019.

Çapa qəbul olunma tarixi: 10.07.2019

Filologiya elmləri doktoru **Paşa Kərimov**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.